

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

ספרי זוטא דברים

ספרי זוטא דברים הוא מדרש תנאים לחומש דברים. המדרש שוחזר על ידי מ' כהנא מתוך שלושה עדי נוסח עקיפים (חיבורים שציטטו את המדרש), שכן לא הגיע לידינו אף כתב יד של המדרש עצמו. ספרי זוטא דברים שייך לקבוצת מדרשי ההלכה מבית מדרשו של רבי עקיבא, והוא קרוב בסגנונו לספרי זוטא במדבר. בדומה לשאר מדרשי התנאים המדרש נערך במהלך המאה השלישית לספירת הנוצרים בארץ ישראל.

שיחזור המדרש

כאמור, מדרש ספרי זוטא דברים לא נתגלה עדיין באף כתב יד או קטע גניזה שהגיע לידינו. המדרש שוחזר בידי מ' כהנא מתוך שלושה מקורות עקיפים, שציטטו את המדרש: פירוש ישועה בן יהודה לדברים, ספר פתרון תורה ומדרש חדש על התורה.

1. **פירוש ישועה בן יהודה לדברים** - ישועה בן יהודה¹ היה חכם קראי בולט באמצע המאה ה-11 בירושלים. הוא כתב מספר חיבורים, וביניהם שני חיבורים רחבי היקף על התורה: הפירוש הארוך, הבנוי בעיקרו על פי נושאים,² והפירוש הקצר (שגם הוא רחב היקף) הבנוי כפירוש רצוף על הפסוקים.³ בפירוש הקצר מביא ישועה את תרגום הפסוק לערבית ומפרש אותו בערבית. בפירושו לתורה הביא ישועה בן יהודה ציטוטים רבים מתוך חיבורים רבניים, לשם דיון והתפלמסות. חלק מציטוטים אלו הביא ישועה בלשון המקור- עברית או ארמית, חלק הוא הביא בלשון המקור ובאמצע עבר לערבית וחלק מהמקורות הביא ישועה בפרפראזה לערבית. הספרות הרבנית שהייתה לפניו מגוונת וכללה את המשנה, התוספתא ומדרשי הלכה ואגדה, התלמוד הבבלי ומדרשים מאוחרים. ציטוטיו של ישועה בן יהודה מדויקים, ומהווים במקרים רבים עדי נוסח לחיבורים אלו. מ' כהנא זיהה בתוך פירוש ישועה לספר דברים⁴ כ-100 מובאות בטוחות מתוך ספרי זוטא דברים.⁵

2. **ספר פתרון תורה** - פתרון תורה הוא ילקוט מדרשים ופירושים לתורה, הכולל מדרשים מתקופת התנאים, האמוראים והגאונים.⁶ א"א אורבך הוציא לאור את ספר פתרון תורה,⁷ ושיער שהוא התחבר בסוף המאה התשיעית או בתחילת המאה העשירית, אולם יש חוקרים החולקים עליו ומאחרים את זמן חיבורו. מ' כהנא זיהה בספר פתרון תורה דרשות המקבילות למובאות של ישועה בן יהודה מתוך ספרי זוטא דברים, המעידות כי בעל ספר פתרון תורה השתמש בספרי זוטא דברים. דרשות אלו הובילו את מ' כהנא לדרשות נוספות שהובאו מספרי זוטא דברים. אמנם ספר פתרון תורה שימר נוסח ירוד של ספרי זוטא דברים והמובאות ממנו קצרות ולקויות, אולם יש בהם תכנים חדשים והן תורמות להבנת

¹ שמו הערבי של ישועה בן יהודה הוא אבו אלפראג' פרקאן אבן אסד.

² לעת עתה זוהה רק חלק קטן מתוך הפירוש הארוך של ישועה בן יהודה, לספר שמות ולספר ויקרא.

³ נשתמרו חלקים גדולים מהפירוש הקצר של ישועה בן יהודה לתורה.

⁴ פירוש ישועה בן יהודה לדברים זוהה ב-30 כתבי יד. מ' כהנא מציין כי המספר הגדול של כתבי היד מעיד על חשיבות הפירוש.

⁵ על כך כתב מ' כהנא: 'מתעתועי הגורל הוא אפוא כי דווקא בזכות הקראים, הלוחמים הגדולים בתורה שבעל פה, הצלחתי, בסייעתא דשמיא, לשחזר נדבך חדש מספרות התורה שבעל פה'. מ' כהנא, **ספרי זוטא דברים מובאות ממדרש תנאי חדש**, ירושלים תשס"ג, עמ' 14.

⁶ ראו במבוא לילקוט פתרון תורה.

⁷ ספר פתרון תורה, מהדורת א"א אורבך, ירושלים תשל"ח.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

הלכות ודרשות שונות. כמו כן, ספר פתרון תורה הוא המקור הרבני היחיד, הידוע לנו, שהכיר את ספרי זוטא דברים ועשה בו שימוש.

3. **מדרש חדש על התורה** - מדרש חדש על התורה הוא מדרש שפרסם י' מאן מתוך כתב יד מהמאה ה-14.⁸ המדרש כולל דרשות על חמישה חומשי תורה, ומסודר על פי המחזור התלת שנתי שהיה נהוג בארץ ישראל. המדרש כולל בעיקר דרשות ממדרשי האגדה של תקופת האמוראים אך יש בו גם קטעים מהמשנה וממדרשי ההלכה. מ' כהנא זיהה שבעל מדרש חדש עשה שימוש בספרי זוטא במדבר, ואף הצליח לשחזר כמה קטעים בעזרתו. מ' כהנא לא מצא ראיות חזקות לאפשרות שבעל מדרש חדש השתמש בספרי זוטא דברים, אך הוא מצא כמה סימנים שמרמזים על האפשרות הזו.

במדרש ספרי זוטא דברים המשוחזר יש דרשות וקטעי דרשות על 95 פסוקים מתוך 18 פרקים בחומש דברים. ככל הנראה זהו חלק מזערי מתוך המדרש המקורי.

החיבורים שהכירו את המדרש והביאו מובאות מתוכו אינם שייכים למרכזי התורה הגדולים במערב אירופה, פרובאנס, צרפת וצפון אפריקה. יתכן ועובדה זו מסבירה מדוע המדרש אבד והשימוש בו היה נדיר כבר בימי הביניים.

שם המדרש

השם ספרי זוטא דברים ניתן למדרש בידי מ' כהנא משחזר המדרש. משמעות השם ספרי זוטא בארמית הוא ספרי הקטן. מ' כהנא בחר בשם זה בשל הזיקה בין מדרש זה למדרש התנאים ספרי זוטא במדבר, ולא על מנת לתאר את גודלו המקורי של המדרש. ואמנם, הכינוי 'זוטא' הוצמד למדרש ספרי זוטא במדבר עצמו, ככל הנראה, בשל נדירותו בימי הביניים ולא בשל גודלו.⁹ הזיקה בין ספרי זוטא במדבר וספרי זוטא דברים מתבטאת בכמה היבטים:

מונחים מדרשיים דומים בין שני המדרשים - ישנם מונחים ייחודיים לספרי זוטא במדבר המופיעים גם בספרי זוטא דברים, לדוגמא: המונח 'אמר' כקידומת לפסוק, המונח 'אמרת' במשמעות של תלמוד לומר, המונח 'הא מה הדבר', ועוד.

דרשות מקבילות בין שני המדרשים - דרשות מתוך ספרי זוטא דברים מצוטטות בספרי זוטא במדבר, ולעיתים נוסח הדרשה בספרי זוטא דברים מסייע בהבנת הדרשה בספרי זוטא במדבר.

שמות החכמים המופיעים בשני המדרשים - בשני המדרשים יש דומינטיות לחכמים מבית מדרשו של רבי עקיבא, ובשניהם מופיעות מחלוקות בין חכמים מרכזיים מאסכולת בית מדרשו של רבי עקיבא, כדוגמת ר' אלעזר ברי שמעון ואלעזר בן מתיה, בעוד שבמקבילות של מחלוקות אלו המשוקעות בחיבורים אחרים, מופיעים חכמים אחרים. כמו כן בשני החיבורים נעדר שמו של רבי יהודה הנשיא,¹⁰ על אף ששמו מופיע פעמים רבות במדרשי התנאים האחרים.

זיקות אלו ותופעות משותפות נוספות בין שני המדרשים הובילו את מ' כהנא למסקנה כי המדרש נוצר באותה אסכולה מדרשית שבה נוצר ספרי זוטא במדבר, ולכן הוא כינה את המדרש בשם דומה.

⁸ המדרש לספרי בראשית ושמות פורסם בידי י' מאן בחלק העברי של הספר 'The bible as read and preached in the old synagogue' Cincinnati 1940. המסך המדרש לחומשים ויקרא עד דברים פורסם בחלק השני של הספר בידי ו' ריצ'רט בשנת 1966.

⁹ ראו במבוא למדרש ספרי זוטא במדבר.

¹⁰ מ' כהנא מסייג עובדה זו, בכך ששוחזר רק חלק קטן מתוך ספרי זוטא דברים. במידה ויתגלו חלקים נוספים מן המדרש יתכן ויופיע שמו של רבי יהודה הנשיא.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

ייחוס המדרש, זמנו ומקומו

כאמור, הזיקה בין ספרי זוטא במדבר וספרי זוטא דברים מעידה כי שניהם נוצרו באסכולה מדרשית אחת מבית מדרשו של רבי עקיבא. שאלת ייחוסו ומקומו של ספרי זוטא דברים תלויה בשאלת ייחוסו ומקומו של ספרי זוטא במדבר.¹¹ שמות החכמים שאליהם ייחסו החוקרים את ספרי זוטא במדבר הם רבי שמעון בר יוחאי או אחד מתלמידיו, ר' אליעזר בן יעקב ובר קפרא. והמקומות שבהם, לדעת החוקרים השונים התחבר ספרי זוטא במדבר הם הגליל או לוד. הקטעים ששוחזרו מתוך ספרי זוטא דברים אינם תורמים לבירור מקום עריכת המדרש או זהות מסדר המדרש. זמן עריכת המדרש, בדומה למדרשי ההלכה האחרים הוא במהלך המאה השלישית לספירת הנוצרים.

---

¹¹ ראו בהרחבה במבוא לספרי זוטא במדבר.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות